

Bestand og bevægelse

RELIGIONSUNDERVISNING OG RELIGIONSPÆDAGOGIK

ERSISTENSEN

Bestand og bevægelse.
Religionsundervisning og religionspædagogik
tilegnes Ejnar Hobolth

Bestand og bevægelse

Religionsundervisning og religionspædagogik

Redigeret af Inger Toftgaard Barrett, Marlene Printz Jellesen og Bo Digernes Stokholm

© Eksistensen og forfatterne

1. udgave, 1. oplag 2016

ISBN 978-87-410-0065-7

Forsidebillede: „Ollerup levn fra en svunden tid“ (1999) af Poul Anker Bech

© Poul Anker Bech/copydanbilleder.dk

Grafisk tilrettelæggelse: Claus Nielsen

Tryk: GPS group, Slovenien

Eksistensen

Frederiksberg Alle 10

DK-1820 Frederiksberg C

Tlf. 3324 9250

eksistensen@eksistensen.dk

eksistensen.dk

12. De gammeltestamentlige fortællinger

AF SØREN RAABERG MØLLER

De gammeltestamentlige fortællinger står centralt i kristendomsfaget under kompetenceområdet *Bibelske fortællinger*. I arbejdet med de bibelske fortællinger skal eleverne stifte bekendtskab med og fordybe sig i tre områder: *Bibelen*, *Fortælling og livstydning* og *Fortælling og kultur*. Eleverne skal således både have indsigt i, hvordan Bibelen er opbygget og blevet til, og hvordan fortællingerne kan ses som svar på grundlæggende menneskelige tilværelsesspørgsmål, samt hvilken betydning fortællingerne har haft og har i den vestlige kulturkreds. Kompetencemålet efter 9. klasse er, at eleven kan „tolke grundlæggende værdier ud fra centrale bibelske fortællinger“ (FM 2014, Kompetencemålene). Begrundelsen for at beskæftige sig med de gammeltestamentlige fortællinger er både kulturel og eksistentiel: Disse fortællinger har haft en afgørende betydning for tilværelsesforståelsen i en vestlig kultursammenhæng og kan – sammen med de nytestamentlige fortællinger – som det udtrykkes i Fælles Mål ses som „et reservoir af tydinge af tilværelsen, som eleverne kan spille bold op ad i deres egne overvejelser over disse“ (FM 2014, Læseplanen, s. 6).

DET GAMMELTESTAMENTLIGE FORTÆLLEKOMPLEKS

Det Gamle Testamente (GT) er jødedommens hellige skrift og første del af den kristne bibel. En synode af jødiske lærde fastlagde ca. år 90 e.Kr., hvilke skrifter der skulle udgøre kanon, som jøder kalder Tanak, dannet af forbogstaverne af de tre dele, hvoraf den består: *Torah*, loven, de fem Mosebøger, der indeholder Guds åbenbarede lov; *Neviim*, profeterne, Josva og Dommerbogen, Samuels- og Kongebøgerne, samt profetskrifterne undtagen Danielsbogen; *Ketuvim*, skrifterne, det vil sige resten: Salmernes Bog, Ordsprogenes Bog, Jobs Bog, Højsangen, Prædikerens Bog, Ruths Bog, Danielsbogen, Krønikebøgerne, Esra og Nehemias.

Den gammeltestamentlige forskning har opdelt de historisk berettende skrifter i tre historieværker, hvis indhold her skitseres for at give overblik over den gammeltestamentlige historieberetning.

Tetrateuken, firebogen, 1-4 Mosebog, der beretter historien fra verdens skabelse til skabelsen af Israels folk ved udfrielsen fra Ægypten og lovgivningen ved Sinaj frem til umiddelbart før indvandringen i det forjættede land. Værket kan struktureres således:

1 Mos 1-11: *Urtidsmyter* om skabelse, fald, syndflod og babelstårn og menneskenes adspredelse.

1 Mos 12-50: *Patriarksagu og Joseflegende*. Ud af de adspredte folk vælger Jahve Abraham fra Ur i Kaldæa som stamfader til sit udvalgte folk i det land, han vil give det, og hvortil Abraham nu drager. Løftet gentages til sønnen Isak og dennes søn Jakob, hvis 12 sønner bliver stamfædre til Israels 12 stammer. De ældre brødre sælger den yngre Josef til købmænd fra Ægypten, hvor han mirakuløst ender som faraos betroede mand. Under en hungersnød kommer brødrene til Ægypten og genforenes med Josef, men deres efterkommere bliver trælle i Ægypten.

2 Mos 1-15: *Trældom og udfrielse fra Ægypten*. Israelitterne bliver talrige, og farao befaler, at alle nyfødte drengebørn skal dræbes. Moses bliver underfuldt reddet og opfostres hos faraos datter, men må senere flygte og møder i ørkenen ved den brændende tornebusk Jahve, der nu kalder ham til at føre sit folk ud af trældommen. Efter at være hjemsogt af ti plager giver farao endelig tilladelse til udrejse, og israelitterne undslipper faraos forfølgelse ved overgangen gennem Det Røde Hav. Hermed er første del af dobbeltforjættelsen opfyldt: Israel er et talrigt folk i frihed, men mangler endnu anden del, landet. Men først må folket have en lov.

2 Mos 16 - 4 Mos 36: *Rejsen i ørkenen og lovgivning*. Under Moses' ledelse rejser folket gennem ørkenen (2 Mos 16-18) og kommer til Sinaj Bjerg, hvor Jahve åbenbarer sig og giver love. Herefter fortsætter vandringen, til man når til indgangen til det forjættede land.

Tetrateukens centrale tanke er Jahves lofte om et stort folk i det land, han har lovet fædrene samt folkets hellighed ved overholdelse af loven. Det tyder på, at værket har fået sin endelige form under eller lige efter eksilet i Babylon (587-538 f.Kr.), hvor der netop var brug for at understrege folkets religiøst begrundede legitimitet til landet og dets anderledeshed i forhold til andre folk i kraft af loven.

Det deuteronomistiske historieværk, opkaldt efter det græske navn på indledningsskriftet 5 Mos, deuteronomium, den anden lov. Værket omfatter 5 Mos, Josva- og Dommerbogen, Samuelsbøgerne og Kongebøgerne. Det skildrer folkets historie fra indvandringen til Jerusalems fald i 587 f.Kr. og indledningen til eksilet. 5 Mos er

formet som en lang tale, Moses holder før indvandringen, og som har karakter af deuteronomisternes programskrift. To centrale tanker kommer til udtryk i værket: centralisationskrav og Jahve alene. Jahve må kun dyrkes på ét sted, det sted, som han udvælger til sit navn (5 Mos 12). Kun Jahve må folket dyrke, alle andre guder er afguder, og deres billeder og helligsteder skal udryddes. Israels skæbne afhænger af dets forhold til Jahve. Når det holder sig til ham, har det medgang; svigter det, hjemsøges det af ulykker, fx Dom 3,7ff., 4,1ff., 6,1ff.

Der er en skepsis over for kongedømmet, der principielt ses som frafald fra Jahve (1 Sam 8), hvilket dog ikke udelukker gode konger, der lever op til deuteronomisternes krav.

I Josvabogen fortælles om indvandringen som en række lynangreb under Josvas ledelse med efterfølgende fordeling af landområder til de 12 stammer. Efter den anførte kronologi skulle det foregå omkring 1200 f.Kr. Meget må karakteriseres som sagn, ikke mindst erobringen af Jeriko ved omkredsning og basunblæsning. Dommerbogen fortæller i en række sagn om den første tid i landet (1200-1000), hvor Israel opfattedes som et forbund af 12 stammer under ledelse af en „dommer“. Særligt fortælles om krige med omkringboende folk under anførsel af heltene Gideon, Jefta og Samson. Samuelsbøgerne har navn efter dommerprofeten Samuel, der optræder i 1 Sam 1-24, og han er den profet, der salver Saul og David til konger. I 1 Sam 8 kræver folket en konge, og Samuel lægger mund til deuteronomisternes kritiske syn på kongedømmet. Om Sauls kongedømme berettes i 1 Sam 9-31, hvor der sideløbende fortælles om Davids vej til tronen.

Hele 2 Sam indeholder Davids historie, hans erobring af Jerusalem, som han gør til sin hovedstad (2 Sam 5-6), hans mange krige og sønnen Absaloms oprør.

1 Kongebog 1-11 fortæller om Salomos kongedømme. Han bygger templet i Jerusalem i tilslutning til sit palads, og der fortælles om hans rigdom og visdom.

Rigsdelingen ca. 925 f.Kr. Ved Salomos død deles det davidiske rige, idet de 10 nordlige stammer river sig løs fra Salomos søn, Rehabeam og vælger Jeroboam. Han indfører dyrkelse af Jahve i tyreskikkelse og opstiller to tyrekalve i Betel i syd og i Dan i nord, hvilket stærkt fordømmes af deuteronomisterne (1 Kong 12). Frem til og med 2 Kongebog berettes sideløbende om de to rigers historie.

Nordriget/Israel ca. 925-722 f.Kr. (1 Kong 12-2 Kong 17). Nordriget, også kaldet Israel, fik en urolig historie, idet flere dynastier afløste hinanden. Omri 886-874 gjorde Samaria til rigets hovedstad (1 Kong 16,23-28). Mest omtale får hans søn Akab (874-800) som deuteronomisternes skræmmebillede på en syndig konge (1 Kong 16,29-22,40). Han var gift med en fønikisk prinsesse, der indførte dyrkelse af den fønikiske frugtbarhedsgud Ba'al tillige med et dertil hørende stort præsteskab. Som modbillede fremstilles den ægte Jahveprofet Elias, der tager kampen op mod ba'aldyrkelsen i den legendariske styrkeprøve på Karmel (1 Kong 18), og i fortællingen om Nabots vingård fordømmer han kongens tilranelse af undersåtters slægtsejendom (1 Kong 21). Nordriget kom under assyrisk dominans, og et fortviv-

let oprør mod stormagten førte til rigets undergang, folkets deportation og landets omdannelse til assyriske provins i 722 f.Kr. 2 Kong 17 er deuteronomisternes ligtale over Nordriget, hvis undergang skyldtes, at det ikke holdt sig til Jahve alene.

Sydriget/Juda ca. 925-587 f.Kr. (1 Kong 12-2 Kong 25). Landet bestod kun af Juda stamme med Jerusalem som hovedstad. Særlig fremhæves kong Josias, 640-609 (2 Kong 22,1-23,30), fordi han gennemførte en tempelreform i deuteronomistisk ånd, foranlediget af fundet af en lovrulle, der kan være 5 Mos. Kulten bliver centraliseret til Jerusalem, al fremmed kult og al gudsdyrkelse uden for Jerusalem forbydes. Assyrien er svækket, i 612 erobrede babylonerne hovedstaden Nineve, og Juda kom i afhængighed af Babylon. Et par håbløse oprør førte til, at babylonerkongen Nebukadneser i 587 f.Kr. erobrede Jerusalem og ødelagde templet, hvorefter det babyloniske eksil indledtes. Det skulle vare til 539 f.Kr.

Det kronistiske historieværk omfatter Krønikebøgerne, Esra og Nehemias. Indholdet af Krønikebøgerne falder stort set sammen med det førnævnte værk, hvorfor kun indholdet af Esra- og Nehemiasbøgerne kort omtales.

I 539 f.Kr. havde perserkongen Kyros erobret Babylonien, og året efter gav han tilladelse til, at de landflygtige judæere måtte vende hjem og genopbygge templet i Jerusalem (Esra 1). Arbejdet gik trægt på grund af forskellig chikane fra fremmede, og først i 516 stod det andet tempel færdigt.

I 445 kom perserkongens jødiske mundskænk Nehemias til Jerusalem med kongelig fuldmagt til at bringe orden. Han frigav slaver, skred ind mod blandede ægteskaber og befalede mænd at skille sig fra ikke-jødiske hustruer, og han indskærpede overholdelse af sabbatten (Neh 1-7,5 og 11-13).

Sidst i 400-årene kom Esra med fuldmagt til at gennemføre reformer i henhold til „Guds lov, som er i din hånd“ (Esra 7,6). Også han forbød blandede ægteskaber, og ifølge Nehemias 8 oplæste han „fra daggry til middag“ Moseloven. Efter en syndsbekendelse blev der indgået en „urokkelig pagt“, hvis bestemmelser blev nedfældet i et dokument underskrevet af folkets øverste (Neh 9-10).

Esra er blevet kaldt jødedommens anden grundlægger efter Moses. I efterretsilsk tid sker en samling omkring Moseloven, der sikkert først fra denne tid har fået den store betydning, den har i jødedommen. Efter Juda stamme, som nu udgør folket, taler man herefter om jøder og jødedom.

CENTRALE TEMAER I DET GAMLE TESTAMENTE

Gud og skabelse. Guds navn i GT er Jahve, i den hebraiske tekst skrevet JHVH, som den troende jøde opfatter som så helligt, at han ikke udtaler det, men i stedet læser Adonai, Herren (egentlig min Herre), som det også er gengivet i dansk oversættelse. Guds billedet er monoteistisk, dvs. Jahve er eneste gud. Sådan har det næppe altid været. Der er i GT spor af polyteisme, flere guder, fx gudssønner i 1 Mos 6,2 og Sl 82,1, hvor Jahve står frem i guders forsamling. Det er formodentlig først den profetiske bevægelse, der fører den monoteistiske tanke igennem på en sådan

måde, at Jahve er den over alt ophøjede guddomsmagt. Således udtrykt hos den ukendte profet under eksilet i 500-årene Esajas (Es 40).

Jahve er frem for alt skaberen. Den klassiske tekst om skabelsen er 1 Mos 1,1-2,4a. For at forstå tekstens sigte er det nødvendigt at se den i dens bibelske og religionshistoriske kontekst. Ellers misforstås den som en før-videnskabelig forklaring på universets og livets opkomst. Der er bred enighed om, at dens forlæg er den babyloniske skabelsesmyte Enuma Elish, „Dengang, da foroven“, sådan kaldt efter begyndelsesordene. Heri berettes, hvordan Babylons bygud, Marduk, bekæmper kaosmagten Tiamat, urhavet. Han slynger et net om hende og sender en storm imod hende, så hendes indre udspiles og hun ikke kan lukke gabet, og med en pil skyder han hende, hvorpå han kløver hende og skaber himmel og jord af hendes døde krop. Centralt er altså gudens kamp mod kaosmagten. Myten har været reciteret, måske mimisk fremstillet ved den babyloniske nytårsfest.

Et lignende kampmotiv findes også i GT, fx Sl 74,12-17, hvor Jahve kløver havet og knuser hovedet på kaosdragen Livjatan, og i Sl 89,10-12, hvor kaosdragen kaldes Rahab. I Sl 104,6-7 flygter verdensdybet for Jahves trussel. Det er sandsynligt, som flere forskere har ment, at der i Israel har været en sammenhængende skabelsesmyte af mere dramatisk karakter end 1 Mos 1, og at denne ligesom den babyloniske har været reciteret og mimisk fremstillet i et ritual, en kaos-kosmoskamp. Kaos symboliseret som drage, urhav, mørke og lignende er u-verden, det symbolske udtryk for den dybe erfaring, at verden og dens liv ikke er en selvfølge, og at den givne kulturelle verden ikke er det. I kulten, den rituelle fremstilling af myten, oplever kultforsamlingen truslen, men erfarer også omslaget i Jahves frelsende indgriben og nyskabende handling, der sikrer den ordnede verdens beståen. Hermed er livstroen befæstet og livsmodet styrket. Skabelsestroen er altså i sin oprindelse ikke udsprunget af en interesse i at forklare verdens opkomst, men i at bevare verden. Bag myten ligger en undren over værensmysteriet og en lovprisning af den magt, som troen ser bag tilværelsen. Sl 104 giver levende udtryk herfor.

Det er på den baggrund, undervisningen må gå til 1 Mos 1. Også denne tekst må ses som udtryk for forundring og lovprisningen, og ikke som forklaring på verdens opståen. Teksten må ses som *udtryk* for tro og ikke som *genstand* for tro. Troens genstand er Gud, Jahve, som skaber.

Et seksdages skema er lagt ned over otte skaberværker for at kulminere i sabbaten, hvis indstiftelse føres tilbage til skabelsen med urbillede i Guds egen sabbatshvile. Det kunne tyde på, at der er tale om en præstelig bearbejdelse af mytisk stof.

Teksten begynder med kaos, en „modverden“: mørke, urhav (på hebraisk Tehom, i slægt med babylonisk Tiamat), tomhed og uorden. Det er den u-verden, hvor mennesker ikke kan leve. Kosmos, menneskers verden, bliver til ved en række differentieringer. Kaoselementerne mørke og urhav bliver kosmiseret ved differentieringerne lys-mørke, dag-nat, hvor mørket tjener mennesker som hviletiden, og vandet kosmiseres ved at skilles af himmelhvælvingen til vand foroven, hvorfra det kommer ned som livgivende regn, og vand forneden som hav og floder, hvor man kan sejle og fiske. Himmelleger sættes på himmelhvælvingen. De skal tjene

til tidsinddeling og er ikke opfattet som guder som i assyriske religion. Landjorden skilles ud fra havet, og den frembringer planter, men gør det på skaberens ord og er derfor ikke nogen guddommelig Moder Jord. Havet vrimler med fisk, og under himlen flyver fugle. Til sidst befolkes landjorden af dyr og mennesker.

Rækkefølgen af skaberværker ser ud til at være den naturlige, hvori man umiddelbart ser ud i verden. Lyset ser vi, før vi ser solen, som da også først skabes på fjerde dag. Gud er den almægtige skaber, der skaber ved sit suveræne ord, omend en ældre tradition kunne ligge bag gentagelsen: Gud gjorde. Velsignelsen, som bliver dyr og mennesker til del, ligger i den livskraft at kunne sætte nyt liv i verden ved forplantningen. Seksualitet og forplantning er i GT en velsignelse. Det store skel i teksten er skellet mellem skaber og skabning. Verden er skabning og ikke guddom, som i mange arkaiske mytologier. Mennesket, som her er mand og kvinde, tildeles en særstatus udtrykt med gudbilledligheden og kravet om at herske. I tekstens sammenhæng, der understreger skaberværkets godhed i det gentagne: „Gud så, at det var godt“, må det betyde, at herredømmet skal udøves i et ansvar for verden *over for* Gud, så verden kan vedblive at være god.

Adam og Eva – mennesket. Fortællingen om Adam og Eva i 1 Mos 2-3 med efterhæng i 4 om deres børn er en antropologisk myte, dvs. en grundvision om mennesket og dets stilling i verden, sådan som det gamle Israel så det. Sigtet er ikke at berette om artens oprindelse, men at tolke menneskers vilkår i verden. Det gør en myte netop ved at fortælle om vilkårets oprindelse i en urtid (se hertil kapitel 5. *Den religiøse dimension og Det religiøse sprog*).

Hvad skabelse angår, er der tydelige forskelle fra kap. 1. Kap. 2 og kap. 3 skal ikke forstås som en nærmere udfoldelse af kap. 1. Teksterne har hørt hjemme i forskellige traditioner: Kap. 1 med baggrund i flodlandet Babylon, kap. 2-3 i det palæstinensiske bondeland. Der er store forskelle: kap. 1: Kaos er hav og mørke, perspektivet er universelt, himmel og jord, Gud er almægtig og skaber med sit ord, kulminationen er mennesket: mand og kvinde.

Kap. 2: Kaos er ørken, Gud hedder Jahve og er i menneskeskikkelse, skaber med hænder og går tur i haven, perspektivet er den nære verden, oasen, rækkefølgen er Adam, dyr, Eva. Ret beset er fokus ikke på skabelsen, men netop på mennesket, som på hebraisk hedder Adam, og han bliver skabt af agerjorden (hebr. adamah). Vers 7 siger noget væsentligt om mennesket. Jahve danner ham af jord og blæser livsånde i ham, og Adam bliver et levende væsen. Der er ikke, som på græsk grund, tale om, at mennesket får en udødelig sjæl, men helt realistisk, at det bliver levende og ånder. Mennesket er endeligt, det får livet fra skaberens, og i døden tager han livet tilbage.

Fortællegangen kan opdeles i tre akter: før faldet, faldet, efter faldet. Før faldet er livet en drømmende uskyld, uden død, idet der er adgang til livets træ, i en oase, der kun skal vogtes, uden arbejde, seksualitet og forplantning. Faldet består i at give efter for fristelsen til at blive som Gud og kende godt og ondt. Kende godt og ondt kan man kun, når man har praktisk erfaring med begge dele. Det hebraiske

ord for kende betegner netop praktisk omgang og bruges også om seksuelt samkvem. Der er da også i teksten flere seksuelle hentydninger. Slangen som muligt fallossymbol, nøgenheden, blufærdigheden, tildækningen af nøgenheden med figenblade. Figen var i oldtiden anset for frugtbarhedsfremmende. Det første, der nævnes efter uddrivelsen, er besværgning og fødsel (1 Mos 4,1). Det har ført til, at nogle ser en særlig betydning i 'kende godt og ondt'. Vendingen bruges to andre steder i GT: 5 Mos 1,39 om små børn, der „endnu ikke kender forskel på godt og ondt“, og 2 Sam 19,35 om en olding, der „ikke længere kender forskel på godt og ondt“, altså før og efter seksuel formåen. Udtrykket at 'kende godt og ondt' kan således også betegne seksuel formåen. Mennesket bliver i stand til at skabe nyt liv ved forplantning.

Livet efter faldet er det virkelige liv. Kaos vender tilbage som orken, med torn og tidsel og individuel død. Mandens opgave er at skabe agerland/kulturland af kaos ved det hårde arbejde, og kvindens opgave er ved fødsler at overvinde individuel død med kollektiv udødelighed i slægten. Men livet er en tvetydighed af udfoldelse og nedbrydning i arbejdets slid og svangerskabets og fødslernes smerte, og der er beherskelse og underkastelse i forholdet mellem mand og kvinde.

I kristendommen blev fokus lagt på ulydigheden, så fortællingen kom til at handle om syndefaldet. Myter har flere lag, der muliggør nye tolkninger. Uheldigt var det dog, at synden blev tolket som en arvesynd nedarvet fra Adam og Eva (se kapitel 23. *Korrelationsmetoden – en vej til dialogisk undervisning*).

Moses – udfrielse, lovgivning og vandring. Det er usikkert, om Moses er en historisk person, og om traditionen om opholdet i Ægypten er historisk. Under alle omstændigheder er der tale om beretninger, der er henlagt til historien, og det er en religiøst tydet historie. Det afgørende for forståelsen er, hvad fortællingerne vil udtrykke. Der er tre komplekser: udfrielsen fra Ægypten, der fejres i den jødiske påske, lovgivningen på og ved Sinaj, der fejres i den jødiske ugefest syv uger efter påske, og orkenvandringen, der fejres i lovhyttefesten om efteråret (se hertil kapitel 18. *Judeom*).

2 Mos 1-15 fortæller om opholdet i og udfrielsen fra Ægypten. Teksten opererer i to dimensioner. En historisk dimension om beduinstammernes ophold i og udfrielse fra Ægypten. Det historiske løftes i fortællingen op i en symbolsk-mytisk dimension som en kaos-kosmoskamp, hvor Jahve kæmper for sit folk, og hvor Ægypten skildres som kaosmagten, der truer folkets eksistens ved det hårde arbejde og befalingen om drab på drengebørn. Dette sker ved en række mytiske fortolkningsmidler.

På underfuld vis reddes Moses, og Jahves kommende redskab til befrielsen opfostres hos faraos datter. Jahve kalder Moses ved den brændende tørnebusk (2 Mos 3-4). Moses oplever her en theofani, en guds tilsynekomst. Fortællingen er et eksempel på den religiøse forståelse af brud i rummet, skel mellem helligt og profant. Hellige steder er, hvor der erfares en ubetinget virkelighed, det hellige. Her kræves

en særlig adfærd: Moses skal tage sine sko af. Uden for det hellige er det profane, der betyder (ude) foran helligstedet, hvor det almindelige liv leves.

Kampen mod farao sker ved de 10 plager, som er blevet sat på vers: vand til blod og frøers mængde/ myg dernæst Ægypten trængte/ fluer, kvægpest, bylders nød/ hagl, græshopper, mørke, død. Et kampmiddel, der kan støde en moderne forståelse, er forhærdelsen. Flere steder står der, at Jahve vil forhærde faraos hjerte, så han nægter tilladelse til at rejse. Det har åbenbart ikke stødt fortællerne, da det skal vise Jahves uindskrænkede magt. Det sidste og afgørende kampmiddel er overgangen over Det Røde Hav. Jahve kløver havet, som Marduk gjorde i den babyloniske myte, og som Jahve gjorde med himmelhvælvingen. Det udfriede Israel kan gå igennem, hvorefter de forfølgende ægyptere omkommer i bølgerne. Hele beretningen er en mytiseret historie eller en historiseret myte. Som sådan kan den være *udtryk* for tro også for dem, for hvem den ikke i bogstavelig forstand er *genstand* for tro. Den forkynder i den store gammeltestamentlige sammenhæng Jahve som retfærdighedens Gud, der vil befrielse af undertrykte. Og den forkyn-der, at Israel som det udvalgte folk har sin grund i en monoteistisk gud, der fordrer retfærdighed. Derfor er folkets grundfortælling endnu ikke færdig. Det må først stilles under fordring. Det sker i fortællingen om lovgivningen.

Også lovgivningen er løftet op i en mytisk dimension. 2 Mos 19-20 skildrer en theofani med de karakteristiske træk, det hellige, der skræmmer og fascinerer. Bjerget er helligt; ingen uden Moses må nærme sig det. Al lov i Israel er henlagt til ørkentiden. De fleste lovbestemmelser opregnes her i 2 og 3 Mos. I 5 Mos gentages en del og andre suppleres. Mest berømt er de ti bud, der i jødedommen betragtes som essensen af alle love. De findes her: 2 Mos 20,1-17 og 5 Mos 5,6-21. I betragtning af deres betydning omtales de lidt nærmere i det følgende.

Monoteismen og billedforbuddet forblev centralt i jødedom og islam. Monoteismen skal forstås som et forbud mod at gøre noget endeligt, fænomener i natur, institutioner i samfund og egne forestillinger, til gud. Israels Gud er den absolut hinsidige, transcendent. Billedforbuddet hænger sammen hermed. Gør man sig et billede af Gud, endeliggøres han. Forbuddet mod at misbruge gudsnavnet hænger sammen med tanken om dets hellighed. Navnet måtte kun bruges i den religiøse påkaldelse. Hviledagen begrundes her med urbilledet i Jahves sabbatshvile. I 5 Mos 5,14 begrundes det i, at arbejdende mennesker og dyr skal have en hviledag. Buddet mod hor skal ses i sammenhæng med synet på ægteskabet som institution til videreførelse af mandens slægt. Det ses tydeligt af loven i 5 Mos 22,22-29, hvor der er tale om samleje med en kvinde, der tilhører en anden mand. I 3 Mos 18,6-18 og 20,10-21 er der en lang række bud, der kræver det seksuelle adskilt fra bestemte familierelationer, idet hver af disse har deres eget sjælelige indhold. Her er også forbud mod homoseksualitet. Alle brud skal straffes med stening – en praksis, der for længst er ophørt.

En anden lovsamling er den såkaldte Pagtsbog (2 Mos 21-23). En række love herfra kan perspektivere de ti bud. Gengældelsesloven 2 Mos 21,23-15, omsorg for enker, faderløse og fremmede 2 Mos 22,21-24, lov mod uret og undertrykkelse ved

rettergang 2 Mos 23,1-9, som også findes i 3 Mos 19, 14-19, der også har buddet: Du skal elske din næste som dig selv (3 Mos 19,18).

Ud over etiske love findes en lang række kultiske love om religiøs renhed og urenhed. Her bemærkes især spiselovene 3 Mos 11, forbud mod at spise blod (3 Mos 17,10-14) og buddet: Du må ikke koge et kid i dets moders mælk (2 Mos 23,19 og 34,26). For at være på den sikre side adskiller nogle jøder kød- og mælkespiser.

Kongen – Jahves messias og søn. Med kongedømmets indførelse ca. år 1000 blev den orientalske kongeideologi også en del af Israels arvegods. I Ægypten opfattedes farao i ret bogstavelig forstand som guden Ras søn, i Mesopotamien tænkte kongen adopteret som gudens søn. En række salmer, kongesalmerne, bl.a. 2, 72 og 110, giver udtryk for Israels kongeideologi. Salme 2 må tænkes brugt ved kongens kroning. Kongen er indsat af Jahve og kaldes Jahves salvede, på hebraisk messias, der altså er titlen på den aktuelt regerende konge, længe før det blev titlen på en ideal fremtidskonge. Kongen tituleredes sådan, fordi han blev salvet med hellig olie, hvorved han tænkes at få del i en særlig kraft og indsigt. Videre siger kongen, hvad Jahve på kroningsdagen har sagt til ham: „Du er min søn, jeg har født dig i dag.“ Messias og Jahves (Guds) søn er altså kongetitler. Meningen med dem er, at kongen er midler mellem Jahve og folk. Salme 72 udtrykker de ideale forestillinger, der var knyttet til kongen. Han skal være retfærdighedens garant, hvilket først og fremmest skal vise sig i, at han drager omsorg for de svage, enker og faderløse og skaffer dem deres ret. Han er garant for frugtbarhed og trivsel, idet den guddommelige velsignelse strømmer gennem kongen til folket. Idealet udtrykkes i begreberne retfærdighed og fred. Retfærdighed betegner det rette forhold mellem Jahve og folk og mellem mennesker indbyrdes, og ordet for fred, shalom, betegner helhed og idealtilstand, som kan eksistere trods krig udadtil. Forestillingerne får legendarisk udtryk i fortællingen om den lille David som hyrde for faderens får (1 Sam 16), som en foregribelse af, at han skulle blive hyrde for sit folk. Ligeledes i den fantastiske historie om, hvordan han fælder filisterkæmpen Goliat (1 Sam 17), sådan som en konge skal fælde sit folks fjender. Idealbilledet af en konge når sit højdepunkt i fortællingerne om Davids søn kong Salomo, hvis navn er afledt af shalom, fred. Under ham når riget sit største omfang, og hans visdom bliver legendarisk bl.a. illustreret i den salomoniske dom (1 Kong 3).

Den mulige uindskrænkethed, der kunne ligge i, at kongens magt stammede fra den guddommelige verden, skal holdes i skak af, at samme gud fordrer retfærdighed af kongen. Hvilket ikke betød, at magten ikke blev misbrugt. De fleste konger fordømmes for frafald fra Jahve og for uretfærdighed. Betydningen af ideologien blev, at der var skabt et idealbillede, som blev fastholdt på trods af virkeligheden, og som blev kriteriet i en kritik og indholdet i et håb. Det får udtryk hos domsprefeterne.

Profeten – dom og frelse. En profet er ikke en, der forudsiger, men en, der udsiger på Jahves vegne, så Jahve taler i første person gennem profetens mund. Sådanne

profeter-virkede ved helligsteder og hos konger, men nogle af dem reagerede mod kongers og stormænds uretfærdighed og mod en gudsdyrkelse, der ikke var for- enet med retfærdighed. De blev domsprofeter, fordi de forkyndte Jahves dom over konger og folk. I Juda virkede Esajas i slutningen af 8. århundrede f.Kr.

Esajas 5 tegner billedet af Juda rige som en misrøgtet vingård. Derefter opregnes misforholdene. Stormænd tilraner sig fattiges ejendom, som de har måttet stille i pant, lever i luksus uden sans for de svage og relativiserer moralske normer. Es 1 viser et eksempel på fordømmelsen af den religiøse offerkult. Ofre og højtider er tomme, en afskyelighed for Jahve, når de ikke går hånd i hånd med retfærdighed, v. 10-17. Jahves fordring er: „Hold op med at handle ondt, lær at handle godt! Stræb efter ret, hjælp de undertrykte, skaf de faderløse ret, for enkens sag!“ (17). Jahvetroen er inspiration i religions- og samfundskritikken. Det hænger sammen med, at troen for Esajas indebærer en dobbelt udvælgelse.

Jahve har én gang udvalgt Zion, Jerusalem, som sin by og vil derfor beskytte og bevare den: „Herren har grundlagt Zion, og dér skal hans hjælpeløse folk søge tilflugt“ (Es 14,32).

Jahve har tillige udvalgt Davidsdynastiet som sin kongeslægt til evig tid (Es 37,35): „Jeg beskytter denne by og frelser den, for min og min tjener Davids skyld!“

Den dobbelte udvælgelse betyder forpligtelse for konge og stormænd til at leve op til pagtens krav om retfærdighed, sådan som det for kongens vedkommende var udtrykt i kongesalmerne fx Sl 72. Da dette ikke sker, vil Jahve dømme og straffe, og dertil vil han bruge assyrerne, der i 722 f.Kr. havde erobret Nordriget. Pga. det dobbelte løfte kan straffen ikke blive total, hvilket ville tilintetgøre løftet. Efter dommen kommer frelsen. En rest skal blive tilbage, formentlig de, der omvender sig ved Esajas' forkyndelse. Over dem skal komme en hersker, den kommende Messias, der vil være i overensstemmelse med kongeidealet. Esajas 9,2-7 skildrer den kommende konge som fredsfyrste med de rette råd, ja, endog Vældig Gud. Endnu tydeligere er det i 11,1-9. Den kommende konge dømmer retfærdigt, skaffer de arme deres ret og bekæmper volden. Derefter følger visionen af en fredstilstand, der indbefatter dyrene. Enten må det ses som blot et billede, eller det er en virkelig radikal utopi, der sprænger historiens grænser og ophæver den lidelse, som er biologisk betinget. Endelig er der den store universelle fredsvision i Es 2,1-5, hvor alle folk er forsonede med hinanden og vandrer til Zion for at lade sig belære af Jahve, retfærdighedens Gud, så de kan leve efter hans vilje udtrykt i de berømte ord: „Der skal smede deres sværd til plovjern og deres spyd til vingårdsknive.“

Den urgamle drøm om retfærdighed, der først var knyttet til den regerende konge, senere til en kommende idealkonge, kunne fortsætte løsevet fra den oprindelige binding som regulativ vision for politisk handlen.

Esajas' tro på Zions og Davidsdynastiets beståen blev modsagt af virkeligheden. I 587 f.Kr. erobrede babylonerne Jerusalem og nedbrød templet. Inden da havde en anden profet, Jeremias, der oplevede katastrofen, korrigeret Esajas' tro. Han vendte sig mod den tro, at Jahves tempel var en garanti for Jerusalems og Judas beståen. Dette er en løgnetale, når dets beboere ikke afholder sig fra at undertrykke

den fremmede, den faderløse og enken og fra at dyrke andre guder (Jer 7). Strafferedskabet skal være babylonerne. Men også Jeremias har en frelsesvision. Jahve vil oprejse „en retfærdig spire“ af Davids slægt, og han skal herske over det genoprettede davidsrige og kaldes „Herren er vor retfærdighed“, og han skal øve ret og retfærdighed (Jer 23,5-6; 33,14-18). En særlig betydning fik visionen om en ny pagt (Jer 31,31-34). Den nye pagt er ikke skrevet på stentavler som den gamle, men i hjertet. Det er visionen om en tilstand, hvor loven ikke står udenfor som fordrende, men tænkes opfyldt, idet den enkelte er ét med fordringen og spontant opfylder den. I kristen tradition blev stedet set som profeti om den nye pagt i Kristustroen.

GT's messiasforjættelser er ikke forudsigelser om Jesus. Som sådanne ville de næppe have mening for mennesker, der levede 7-800 år f.Kr. De er visioner om en hel tilstand. De første kristne, der endnu kun havde GT som helligskrift, så denne tilstand opfyldt i Jesus som Kristus/Messias og i troen på ham og gjorde dermed legitim genbrug af gamle visioner.

Det samme gælder GT's vel nok mest omdiskuterede tekst, Es 53. I Esajasbogens kap. 40-55 er bevaret udsagn af en ukendt profet, der virkede i Babylon i de sidste år af eksilet. Han så eksilet som Jahves straf for folkets synder, men nu er skylden sonet og straffen udstået (Es 40,1-2). I højstemt sprog lovpriser Jahve som den over alt ophøjede skaber, der har verdens gang i sin hånd og nu vil udfri sit folk (Es 40,3-31). Redskabet skal være perserkongen Kyros, der netop nu går sejrende frem og tilmed kaldes Jahves salvede (Es 45,1). Forventningen blev opfyldt i 538 f.Kr.

I det overleverede indeholdes en række digte om en Herrens tjener (Es 42,1-7; Es 49,1-13; Es 50,4-11 og Es 52,13-53,12). Den sidste passage skildrer tjenerens bevægelse gennem lidelse til udfrielse, og lidelsen betegnes som stedfortrædende soning. Der siges intet om, hvem han er. Den jødiske tolkning er, at det er de landflygtige, der stedfortrædende soner folkets synder gennem tiderne. Alligevel har skildringen individuelle træk. Måske har digteren set den sonende lidelse koncentreret i en os ukendt person eller haft en vision om en sådan. I hvert fald er her fremsat urbilledet om den sonende stedfortrædende lidelse. Selv om digteren ikke kunne have en person, der først levede mere end 500 år senere, i tankerne, var her overleveret et urbillede, som de første kristne så virkeliggjort i deres tro på Jesus som Kristus, Messias.

Apokalyptik – dages ende. Apokalyptik, betyder åbenbaring, afsløring af historieforløbet, der stiler frem mod et guddommeligt indgreb af kosmiske dimensioner med dom og frelse.

I 333 f.Kr. besejrede makedonerkongen Aleksander den Store (333-323) Babylonien, og ved hans død blev riget delt mellem hans generaler. Jøderne kom hermed under hellenistisk indflydelse under skiftende herskere. En af dem var Antiokus 4. Epifanes (175-164), der forbød jødisk religionsudøvelse og opstillede et billede af den græske gud Zeus i Jerusalem. Fra denne tid stammer Danielsbogen, hvis handlinger er henlagt til eksilets tid.

Dan 2 fortæller, at kong Nebukadneser i en drøm ser „en kolos på lerfødder“ med hoved af guld, bryst og arme af sølv, mave og hofter af kobber, ben af jern, men fødder af jern og ler. Daniel tyder drømmen som fire på hinanden følgende riger, der traditionelt er blevet udlagt som det babyloniske, mediske, persiske og makedoniske.

Temaet gentages udførligere i kap. 7, hvor Daniel selv har et drømmesyn. Han ser fire dyr, det ene mere rædselsvækkende end det andet. Det fjerde er frygteligt med jerntænder, hvormed det opæder alt. Det har ti horn, og et lille vokser frem med øjne som et menneske, og „det talte store ord“ (v. 8). Dyrene er billeder på de førnævnte riger. De ti horn er ti konger, og det sidste lille er Antiokus, der underkuer den Højeste (Gud) og hans hellige, jøderne (Dan 7,25).

V. 9-14 skildrer en kosmisk domscene. En gammel af dage i hvide klæder og med hvidt hår tager sæde på tronen, retten bliver sat og bøgerne (hvori gerninger er optegnet) åbnet. Stedet her, hvor billedforbuddet synes glemt, er baggrunden for opfattelsen af Gud som en gammel hvidhåret mand! Dyret bliver dræbt og kastet i ilden. På himlens skyer kommer „en, der så ud som en menneskesøn“ (v. 13), og til ham overgives et evigt herredømme, og alle folk skal tjene ham. Teksten her er skrevet på aramaisk, og menneskesøn betegner på dette sprog et enkelt individ. Det er nærliggende at forstå udtrykket som billede på det jødiske folk, menneske som modsætning til de dyriske, tyranniske magter. Det stemmer med flertalsformen i v. 18. Andre forstår det som en himmelsk messias, og sådan bruges det i NT.

AT UNDERVISE I DE GAMMELTESTAMENTLIGE FORTÆLLINGER

De gammeltestamentlige fortællinger udgør en central del af kristendomsundervisningen. Ifølge Fælles Mål skal de gammeltestamentlige fortællinger som en central del af de bibelske fortællinger præsenteres for eleverne på alle trin med en tydelig progression. Fra at eleverne skal udtrykke sig om centrale bibelske fortællinger i indskolingen til de på mellemtrinnet skal „genkende temaer fra centrale bibelske fortællinger i kulturelle udtryk“ for endelig gennem undervisningen i overbygningen at blive i stand til at „tolke grundlæggende værdier ud fra centrale bibelske fortællinger“ (FM 2014, Kompetencemålene). I læseplanen for faget konkretiseres, hvilke gammeltestamentlige fortællinger der kan behandles: „Urhistorien (Skabelsen, Adam og Eva, Noas Ark, Babelsmyten), Patriarkfortællinger (Abraham, Isak, Jakob og Josef), Moses, Kongetiden (Saul, David og Salomo), Job, Profeterne (Elias, Esajas, Jeremias og Daniel)“ (FM 2014, Læseplanen, s. 19). Det er således tydeligt, at eleverne skal præsenteres for grundtrækkene i det gammeltestamentlige fortællekompleks, således som det også er præsenteret i det nærværende kapitel. De skal, som det også tydeliggøres i et af grundspørgsmålene til de bibelske fortællinger, have en forståelse for den bibelske fortællings treklang: skabelse, fald og frelse.

I forbindelsen med arbejdet med fortællinger er det hensigtsmæssigt at behandle nogle af de livsfilosofiske temaer, som er nævnt i læseplanen under *Livsfilosofi og etik*, fx liv og død/lykke og lidelse/godt og ondt/retfærdighed og uretfærdighed og magt og afmagt (FM 2014, Vejledningen, s. 18-19). Det andet hovedspørgsmål i ar-

bejdet med de bibelske fortællinger er netop „Hvad er det for almenmenneskelige tilværelsesspørgsmål, fortællingerne handler om?“ (FM 2014, Fagformål, s. 2). Det betyder konkret, at når eleverne præsenteres for de enkelte fortællinger, kan der enten være fokus på, hvilken rolle fortællingen spiller i Det Gamle Testamente som helhed og måske i den jødiske religion (se hertil kapitel 18. *Jødedom*), eller der kan være fokus på, hvilke almenmenneskelige temaer der behandles i fortællingen.

LITTERATUR PRIMÆRT TIL LÆREREN

- Holt, E.K. og Nielsen, K. (Red.), *Bibelkundskab. Introduktion til Det Gamle Testamente*, Aarhus Universitetsforlag 1997
Jensen, H.J.L., *Gammeltestamentlig teologi*, Anis 1998
Nielsen K, og Iversen, G.Y., *En indføring i Bibelen*, Bibelselskabets forlag 2010
Müller, L. og M., *En bog om Bibelen. Den historiske Bibel – Bibelens historie*, Anis 2010

LITTERATUR PRIMÆRT TIL ELEVEN

- Engel, M., *Skabelsen, tre religioner*, bind 1 – Ligheder og forskelle i kristendom, jødedom og islam, Haase & Søns Forlag 2007 (8.-10. klasse)
Hansen, P. M., *Satans også – bibelske fortællinger om det onde*, Bibelselskabets Forlag 2011
Jørgensen, M.B. og Bastrup, T., *Bibelen i boksen*, Bibelselskabets Forlag 2010
Madsen, P., *Historien om Job*, Bibelselskabets Forlag 2011
Mortensen, C.B., Tunebjerg, M., Berndsen M. og Rydahl J. *Bibelske fortællinger*, Gyldendal 2012
Rydahl J. og Madsen, H.K., *Den røde tråd i Bibelen*, Bibelselskabets Forlag 2010
Røgild, I., *Skolebibelen*, Bibelselskabets Forlag 2012
Røgild, I., *Bibelguide + bibelleksikon*, Bibelselskabets Forlag 2013